

Новікаў С.Я.

НОВЫЯ КРЫНІЦЫ, АБО САВЕЦКІЯ СТЭРЭАТЫПЫ?*

Адной з актуальных праблем вывучэння новых дакументальных крыніц, у тым ліку замежных, з'яўляецца выяўленне ступені навуковай верыфікацыі гістарычных фактаў. Разгледзім гэта на прыкладзе Беларусі летам 1941 г. Як баявыя дзеянні Чырвонай арміі і германскага вермахта, якія вызначалі адметнасць пачатковага перыяду вайны на беларускай зямлі, адлюстраваны ў новай 12-томнай фундаментальнай працы, падрыхтаванай вядучымі расійскімі даследчыкамі па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны 1941–1945 гг. [10; 11]? Наколькі іх сутнасць вынікае з новых дакументальных крыніц, выяўленых айчыннымі гісторыкамі пасля адкрыцця архіваў, і колькі гістарычных факты набліжаюць чытача да асэнсавання рэальных наступстваў абарончых баёў Чырвонай арміі ў Беларусі ў чэрвені–жніўні 1941 г.? Адказаць на гэтыя і іншыя пытанні асабліва важна па розных прычынах, але ў першую чаргу даследчыцкага кшталту.

Заўважым, у прадмове да першага тома Рэдакцыйная калегія засяроджвае ўвагу чытача якраз на тым, што новую працу расійскіх гісторыкаў “чытачы прымуць толькі ў тым выпадку, ... калі кожная старонка, кожны яе радок будуць праўдзівымі”. Для гэтага, адзначаецца ў кнізе, “неабходна веданне праўды факта” [10, с. 9]. Кожны разумее, што толькі ў апошні час з’явілася ўнікальная магчымасць па шырокім выкарыстанні новых дакументальных крыніц, якія раней былі маладаступны для даследчыкаў з аднаго боку па прычыне закрытасці айчынных, а з другога – недаступнасці замежных архіваў, і праўдзівага адлюстравання на гэтай аснове падзей ваеннай гісторыі.

Разгледзім некаторыя з іх на прыкладзе абарончых баёў Чырвонай арміі на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г. Так, на стар. 736 2-га тома чытаем наступны тэзіс: “На 22 июня 1941 г. Брестскую крепость защищали порядка 3,5 тыс. человек 6-й и 42-й стрелковых дивизий 28-го стрелкового корпуса РККА” [11, с. 736]. Заўважым, што гэты тэзіс фігураваў у савецкай гістарыяграфіі абароны Брэсцкай крэпасці [13, с. 17; 7, с. 110–111; 9, с. 95–97], сустракаецца ён і ў сучасных беларускіх навуковых працах [5, с. 62].

Аднак гэтыя лічбы ў пачатку 2000-х гг. не прымае на павер расійскі даследчык Р.В. Аліеў – аўтар дакументальных прац “Штурм Брестской крепости” і “Брестская крепость: Документы и воспоминания” [2; 8]. У іх гісторык адыходзіць ад савецкай гістарыяграфічнай лічбы, якая не адпавядае гістарычнай рэчаіснасці па прычыне таго, што на момант заканчэння нямецкага штурму крэпасці ў нямецкім палоне апынулася звыш 7 тыс. абаронцаў крэпасці і чырвонаармейцаў. Да такой высновы расійскі даследчык прыходзіць пасля вывучэння нямецкіх крыніц, сярод якіх “Данясення камандзіра 45-й пяхотнай дывізіі аб узяцці Брэст–Літоўска” ад 8.07.41 г. [8, с. 390]. Асобна адзначым, што згаданыя вышэй выданні расійскага гісторыка пабачылі свет у вядомым маскоўскіх выдавецтвах “Яуза”, “Эксмо” і “Вече”, аднак пра іх не згадваецца ў спісе літаратуры да 2-га тома новага расійскага выдання. Узнікае пытанне, па якіх прычынах у грунтоўным выданні не згадваецца ці навукова не аспрэчваецца тэзіс Р.В. Аліева ў дачыненні да агульнай колькасці абаронцаў Брэсцкай крэпасці, лічба якіх толькі на Цэнтральным умацаванні складала каля 9 тыс. чалавек на момант пачатку нямецкага штурму 22 чэрвеня 1941 г. [2, с. 238]. Прычын таго, чаму гэтых звестак чытач не знойдзе на старонках новага выдання, знайсці аўтару гэтых радкоў таксама не ўдалося. Пры гэтым Рэдакцыйная камісія новага расійскага выдання пераконвае чытачоў у тым, што пры напісанні працы аўтары “абапіраліся не на ідэалагічныя пастулаты, а на папярэднія навуковыя даследаванні з улікам новых метадалагічных падыходаў і з шырокім выкарыстаннем вялікага масіву архіўных дакументаў [10, с. 9]. Таму ў чытача застаецца пытанне, чаму ж у пералік “папярэдніх навуковых даследаванняў” не трапілі больш за 1000-старонкавыя працы расійскага гісторыка, напісаная на аснове выкарыстання значнага масіву як савецкіх, так і нямецкіх дакументаў.

На стар. 736 чытаем наступнае сцвярджэнне расійскіх аўтараў: “К началу июля противнику удалось захватить укрепления на Центральном острове после особенно масштабной бомбардировки и артиллерийского обстрела”. Адрозніваецца ад тэзіса аб тым, што “29–30 июня фашисты предприняли «генеральный штурм»

*3 нагоды выхаду кнігі “ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА 1941–1945 ГОДОВ. В 12 Т. Т. 2. ПРОИСХОЖДЕНИЕ И НАЧАЛО ВОЙНЫ” (М.: КУЧКОВО ПОЛЕ, 2012. – 1008 с.)

Цитадели, в результате которого им удалось занять большую часть укреплений и нанести ее гарнизону тяжелые потери”, апублікаванага ў пачатку 1960-х гадоў у 6-томнай «Истории Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.» (М., 1961. – Т. 2, с. 19). У дасведчанага чытача, асабліва студэнцкай моладзі, якая добра ведае змест фільма расійскага рэжысёра А. Кота “Брестская крепость” (2010), узнікаюць і іншыя лагічныя пытанні, у тым ліку аб абароне Цытадэлі. Да таго ж неабходна ўлічваць і той факт, што беларускаму чытачу дзякуючы новым выданням таксама вядомы дакладныя факты з гісторыі нямецкага штурму крэпасці [3; 14; 16; 4; 12], калі да 29 чэрвеня самалёты люфтвафэ не ўдзельнічалі [9, с. 152]. Са згаданага тэзіса вынікае, што “Цэнтральны востраў”, які з часоў стварэння крэпасці насіў назву “Цэнтральнага ўмацавання” ці “Цытадэлі”, паколькі геаграфічна знаходзіўся ў самым “сэрцы крэпасці Брэст–Літоўск” [8, с. 174], перанёс асабліва моцную бамбардзіроўку. Нагадаем, што з захаду, поўначы і поўдня Цытадэль прыкрывалі іншыя ўмацаванні – адпаведна Цярэспальскае, Кобрынскае і Валынскае. З айчыннай гістарыяграфіі таксама вядома, што апошнім днём арганізаванай абароны ўмацаванняў на Цэнтральным востраве з’яўляўся 26 чэрвеня [2, с. 657].

Пра гэта пішуць не толькі беларускія даследчыкі. Гэты ж факт гучыць на старонках і нямецкіх прац, у якіх сцвярджаецца, што самыя цяжкія баі з боку штурмуючых вяліся на працягу трох першых дзён, потым на працягу двух дзён ішлі баі ў асобных ачагах супраціўлення на Цэнтральным востраве (ўмацаванні) ці Цытадэлі. А пасля 26 чэрвеня баі працягваліся толькі за Ўсходні форт, абаронцы якога пасля двух моцных авіяўдараў здаліся ў палон вечарам 29 чэрвеня. Як адзначае К. Ганцар, пасля 26 чэрвеня больш не гінулі ваеннаслужачыя 45-й пяхотнай дывізіі, якая на працягу пяці дзён штурмавала цэнтральныя ўмацаванні крэпасці [4, с. 144]. Вядома, што апошнім непрыступным рубяжом, на які абрынулася не толькі артылерыя, але і нямецкая авіяцыя, з’яўлялася Кобрынскае ўмацаванне, дзе трымаўся Ўсходні форт на чале з будучым Героем Савецкага Саюза камандзірам 44-га стралковага палка маёрам П.М. Гаўрылавым. Узнікае заканамернае пытанне, а чаму гэтага не ведаюць пасля таго, як легендарны камандзір і мужны абаронца Ўсходняга форту напісаў успаміны “Крепость сражается”, якія ў 1970-я гады вытрымалі два выданні, дзе дэталёва паказаў штодзённы падзеі сваёй эпапеі самаадданай барацьбы, упартага выжывання і валявой перамогі.

Застаюцца адкрытымі і іншыя пытанні, напрыклад, аб храналогіі рэальных падзей, храналагічных рамках актыўнай абароны крэпасці Брэст–Літоўск, фактычнай колькасці абаронцаў з савецкага боку, а таксама аб колькасці савецкіх воінаў, якія да канца чэрвеня з тэрыторыі крэпасці і горада патрапілі ў нямецкі палон. Лёс 7223 палоненых радавых, сяржантаў і афіцэраў Чырвонай арміі пасля шматлікіх заклікаў і зваротаў навуковай грамадскасці, у тым ліку аўтара гэтых радкоў [19, с. 29], быў у рэшце рэшт ушанаваны ў экспазіцыі, адкрытай у Паўночна-ўсходняй казарме Цытадэлі Брэсцкай крэпасці ў 2014 г. і адзначанай спецыяльнай прэміяй Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзесятам культуры і мастацтва 2014 г. [1, с. 2].

Выклікае пытанні тэзіс і на стар. 746: “Контрудар стоил 5-му и 7-му механизированным корпусам [РСЧА. – С.Н.], в составе которых находились 1639 танков (924 в 5-м и 715 в 7-м), среди которых немало неисправных, 2/3 парка боевых машин (по некоторым подсчетам)”. У гэтай сувязі чытачу цяжка зразумець, чаму да гэтага часу не зроблены неабходныя падлікі, чаму ў навуковы дыскурс уводзяцца тыя баявыя адзінкі тэхнікі, якія апрыёры з’яўляліся няспраўнымі, г.зн. не ўдзельнічалі ў рэальных баявых дзеяннях. Але якраз такі фактар істотна паўплываў на вынікі тых баёў, якія 5-ы і 7-ы МК вялі на Віцебшчыне ў пачатку ліпеня 1941 г., асабліва ў кантэксце найноўшых не пацверджаных дакументальна сцвярджэнняў пра тое, што пад Сянно адбылася “самая вялікая танкавай бітва ў сусветнай гісторыі”. Такім чынам, чытач застаецца без яснага разумення карціны сустрэчных танкавых баёў на аршанска-віцебскім напрамку з аднаго боку наступаючых танкавых і матарызаваных злучэнняў 3-й танкавай групы, а з другога – контрнаступаючых сіл двух механізаваных карпусоў Чырвонай арміі.

У гэтым новага выдання ўважліваму чытачу не ўдасца знайсці адказы на іншыя пытанні, у тым ліку: аб храналагічных рамках танкавых баёў пад Сянно і Лепелем; агульнай колькасці баявых машын, якія з двух бакоў удзельнічалі ў баях на Віцебшчыне; стратах, панесеных з абодвух бакоў у ходзе танкавых баёў з 5-м і 7-м МК РСЧА; прычынах фактычнага разгрому двух механізаваных карпусоў Чырвонай арміі падчас контрудараў на лепельскім напрамку; аб апэратыўна-тактычным значэнні Лепельскай аперацыі ў кантэксце замацавання ў сучаснай айчыннай літаратуры тэзіса аб “самай буйной танкавай бітве ў сусветнай гісторыі” пад Сянно.

Для беларускага чытача апошняе пытанне застаецца асабліва актуальным, калі мець на ўвазе новыя публікацыі, якія на падставе выкарыстання метаду кампаратыўнага аналізу айчынных і замежных дакументальных крыніц не толькі аспрэчваюць згаданы тэзіс, але і раскрываюць ненавуковы характар яго ўжывання [18, с. 14–24].

Кажучы пра баі пад Магілёвам, аўтары новага расійскага выдання пакінулі некалькі навуковых тэзісаў, крытычны аналіз якіх неабходны па розных прычынах, але ў першую чаргу, іх неадпаведнасці вядомым на цяперашні час дакументальным фактам. Напрыклад, на стар. 746 сцвярджаецца: “К 9 июля танки Гудериана подошли к Могилеву”. Адразу ўзнікае пытанне, на падставе якіх дакументаў зроблена такая выснова, калі мець на ўвазе добра вядомыя гістарычныя звесткі пра тое, што бой на Буйніцкім поле пад Магілёвам адбыўся 12 ліпеня 1941 г. [17, с. 14], пра што яшчэ ў ліпені 1941 г. пісалася ў савецкім друку.

Але ж наколькі прыведзены вышэй тэзіс вытлумачвае храналогію падзей абароны Магілёва, замацаваным у наступным гістарычным факце на стар. 775 выдання, дзе аўтары пішуць: “Бои на Могилевском направлении начались 3 июля 1941 г. Вскоре в сражение вступили части 172-й стрелковой дивизии. Особенно тяжелой была обстановка, где держался 338-й [так у тэксце. – С.Н.] стрелковый полк 172-й сд (бой на Буйничском поле известен в отечественной историографии). На поле под Буйничами осталось не менее 24 подбитых вражеских бронемашин» [11, с. 775]. Дэталёвы аналіз зместу гэтага тэзісу патрабуе звароту да пэўных дакументальных крыніц. Аднак на падставе якіх фактычных даных можна сцвярджаць аб пачатку баёў на магілёўскім напрамку, прапануючы за момант адліку 3 ліпеня, калі баявы загад № 1 на абарону горада камандзірам 172-й стралковай дывізіі генерал-маёрам М.Ц. Раманавым быў аддадзены толькі 7 ліпеня, прычым у 20.30 [6, с. 15–16]. Што гэта азначала на самой справе? З гэтага моманту баявы загад неабходна было тэрмінова перадаць камандзірам палкоў, якія толькі пасля гэтага маглі пачаць выкананне тых баявых задач, што былі вызначаны камандзірам дывізіі. Дык з якога гістарычнага моманту неабходна пачынаць адлік гісторыі абароны горада? З моманту, які ўвайшоў у айчынную гістарыяграфію на падставе даты, прапанавай ва ўспамінах былога намесніка камандуючага Заходнім фронтам генерал-лейтэнанта А.І. Яроменкі? Ці даты паводле баявога загада № 1 ад 07.07.41 г., аддадзенага генерал-маёрам М.Ц. Раманавым [6, с. 15]? Ці паводле іншых загадаў? Якіх? Аднак на гэтыя пытанні мы не знаходзім адказу ў новым выданні.

Як не знаходзім адказаў таму, чаму прыводзіцца згадка пра 338-ы стралковы полк 172-й стралковай дывізіі. У дачыненні да назвы палка неабходна адразу ж заўважыць, што палкоўнік С.Ф. Куцепаў адказваў за арганізацыю абароны магілёўскага плацдарма на лініі Зацішша – Буйнічы і камандаваў паводле загада № 1 камандзіра 172-й стралковай дывізіі не 338-м, а 388-м стралковым палком. Нагадаем, што згодна загаду № 1 ад 7.07.41 г. абарону горада павінны былі забяспечыць тры палкі 172-й сд (388-ы, 747-ы і 514-ы) і 394-ы полк 110-й сд [6, с. 15–16], які абараняў рубяж у напрамку Шклова, на паўднёвы захад і захад ад Княжыцаў. Але менавіта 388-ы стралковы полк пры падтрымцы артылерыстаў 340-га лёгкага артылерыйскага палка і палкавога сапёрнага падраздзялення спынілі танкавы ўдар 3-й танкавай дывізіі вермахта на Магілёў з паўднёвага захаду [17, с. 14–19].

У гэтым сэнсе ўзнікае пытанне ў дачыненні да наступнага сцвярджэння, згаданага ў новай калектыўнай працы расійскіх гісторыкаў. На стар. 777 сустракаем: “Будучи раненым генерал Романов был укрыт местными жителями, впоследствии организовал партизанский отряд, но был выдан изменником и казнен фашистами”. Што ў якасці доказаў стаіць за гэтым тэзісам, калі мець на ўвазе дакументальна пацверджаны факт, што з восені 1941 г. генерал Раманаў апынуўся сярод вязняў аднаго з спецыяльных лагераў “Афлаг XIII С” побач з баварскім горадам Хамельбург, у якім утрымліваліся савецкія палонныя афіцэры, у тым ліку: генерал Раманаў, маёр Гаўрылаў, капітан Зубачоў і іншыя. Лёс першага з іх трагічна абарваўся 3 снежня 1941 г. [20, с. 60; 21, с. 62]. Легендарны абаронца памёр ад ранення, атрыманага ў час выхаду з акружэння пад Магілёвам.

Заклучны тэзіс, на які хацелася б звярнуць увагу чытача, знойдзем на стар. 785, дзе запісана: “Сильный контрудар по противнику с середине июля нанесла 21-я армия, освободив Жлобин и Рогачев. Этот успех стал одной из первых удачных локальных операций РККА, сковавшей на некоторое время главные силы 2-й немецкой армии в междуречье Днепр и Березина”. Звернемся да дзённіка баявых дзеянняў гэтай арміі, з якога вынікае, што баявыя дзеянні 63-га стралковага корпуса пад камандаваннем генерала Пятроўскага не толькі адметнымі ў тактычным пла-

не, скаваўшы на некаторы час галоўныя сілы 2-й нямецкай арміі, але і вызначальнымі ў прыняцці важных стратэгічных рашэнняў на ўзроўні Вярхоўнага Галоўнакамандавання германскага вермахта ў канцы ліпеня 1941 г. Па нашым перакананні, 30 ліпеня А. Гітлер падпісаў дырэктыву № 34, паводле якой група армій “Цэнтр” спыняла сваё наступленне на Маскву і пераходзіла да абароны на гэтым участку Усходняга фронту [15, с. 204]. Гэта азначала, што план маланкавай вайны пачаў даваць свае збоі. І адной з важных прычын гэтага стала пагрозлівае становішча, створанае сіламі Чырвонай арміі супраць правага флангу групы армій “Цэнтр” на Гомельшчыне летам 1941 г. Тут важна адзначыць, што новае расійскае выданне ўтрымлівае даволі пераканаўчыя факты, якія сведчаць аб стратэгічнай важнасці контрудару 21-й арміі РСЧА.

Такім чынам, гісторыя баявых дзеянняў Чырвонай арміі на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г., адлюстраваных у новай расійскай фундаментальнай працы, ставіць у парадак дня патрабаванні па далейшым вывучэнні і пошуку праўдзівых адказаў на ўзнікшыя прынцыповыя пытанні. З улікам гэтага неабходна працягнуць навуковы аналіз гісторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны на аснове крыніцзнаўчай і гістарыяграфічнай кампаратывістыкі з мэтай рашэння наступных задач:

- 1) акцэнтаваць увагу даследчыкаў на навуковай верыфікацыі фактаў пры вывучэнні баявых дзеянняў Чырвонай арміі на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г.;
- 2) павышаць прафесійную культуру даследчыкаў як вызначальнага фактара паспяховага развіцця гістарычнай навукі;
- 3) праводзіць навуковую рэканструкцыю ваеннага мінулага ў кантэксце патрабаванняў сённяшняга дня з улікам перспектывы міжнароднай інтэграцыі навукі ў будучым.

1. Аб прысуджэнні спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзеячам культуры і мастацтва 2014 года // СБ. Беларусь сегодня. – 2015. – 3 января.
2. Алиев, Р. В. Штурм Брестской крепости / Р. В. Алиев. – М. : Яуза ; Эксмо, 2008. – 800 с.
3. Алиев, Р. В. Брестская крепость. Документы и воспоминания / Р. В. Алиев. – М. : Вече. – 2010. – 448 с.
4. Алиев, Р. В. Брест. Июнь. Крепость. В 2 кн. Кн. 1 / Р. Алиев, И. Рыжов. – Брест : Полиграфика, 2012. – 272 с.
5. Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / А. А. Коваленя (рук. автор. кол-ва), А. М. Литвин, В. И. Кузьменко [и др.]. – Минск : БЕЛТА, 2005. – 544 с.
6. Бой 2-га батальёна 6-га танкавага палка пад Магілёвам // Беларускі гістарычны часопіс. – 2007. – № 7. – С. 14–19.
7. Брестская крепость // Великая Отечественная война 1941–1945 : энциклопедия / редколлегия: Ю.Я. Барабаш, П.А. Жилин (зам. гл. ред.), В.И. Канатов (отв. секретарь) [и др.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – С. 110–111.
8. Брестская крепость. Война и мир / автор концепции и текста А. Суворов. – Брест : Полиграфика, 2010. – 256 с.
9. Брэсцкай крэпасці абарона 1941 // Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941–1945: энцыклапедыя / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1990. – С. 95–97.
10. Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 1. Основные события войны. – М.: Воениздат, 2011. – 848 с.
11. Великая Отечественная война 1941–1945 годов. В 12 т. Т. 2. Происхождение и начало войны. – М.: Кучково поле, 2012. – 1008 с.
12. Ганцэр К. Нямецкія і савецкія страты як паказчык працягласці і інтэнсіўнасці баёў за Брэсцкую крэпасць / К. Ганцэр. – ARCHE. – 2014. – № 5. – С. 135–153.
13. Героическая оборона. – 2-е изд. доп. – Минск: Изд-во Госиздат БССР, 1963. – 598 с.
14. Данысенне аб ходзе баявых дзеянняў пры ўзяцці Брэст-Літоўска // Беларуская думка. – 2010. – № 5. – С. 93–97.
15. Дырэктыва А.Гітлера № 34 аб далейшым выдзенні вайны на ўсходзе ад 30.7.1941 г. // Новікаў С.Я. Беларусь улетку 1941 года... – С. 204.
16. Новікаў, С. Я. Абарона Брэсцкай крэпасці летам 1941 года ў ацэнцы гістарыяграфіі і ў святле дакументаў / С. Я. Новікаў // Беларуская думка. – 2010. – № 5. – С. 88–92.
17. Новікаў, С. Я. Абарона Магілёва 1941 года: новыя звесткі / С. Я. Новікаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2012. – № 7. – С. 15–16.
18. Новікаў, С. Я. Лепельская аперацыя летам 1941 года: спроба навуковай інтэрпрэтацыі / С. Я. Новікаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2012. – № 11. – С. 14–24.
19. Новікаў, С. Я. Абарона Брэсцкай крэпасці: гістарыяграфічныя міфы і гістарычная рэальнасць / С. Я. Новікаў // Историческое наследие 1941 года в исследованиях и экспозициях музеев. Материалы Международной научной конференции, посвященной 70-летию обороны Брестской крепости (Брест, 9–11 июня 2011 г.). – Брест: Альтернатива, 2013. – С. 22–29.
20. Новікаў, С. Я. Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў / С. Я. Новікаў. – Мінск : МДЛУ, 2014. – 300 с.
21. Новікаў, С. Я. Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў / С. Я. Новікаў. 2-е выданне, выпраўленае і дапоўненае. – Смаленск : Універсум, 2015. – 436 с.